

ŽIVLJENJE IN DELO DRAMATIKA ANTONA LESKOVCA

Leto 1930

»V precepu dveh nujnosti stvarstva, prve, ki mu veleva živeti, in druge, ki je vsadila vanj same pogube, omahuje človek med zibeljo in grobom. In vsaka stopinja zmanjšuje razdaljo med njim in smrtjo, gloda njegovo odpornost ter ga čedalje bolj pripravlja na trenutek, ko bo samo še nemo truplo, v katerem več ne plameni luč razuma in čustva in čigar slepih oči ne odpre več nobena rotitev in noben obup. Človeku je razodeto, da mora umreti.« In ta trenutek je bil za Leskovca v letu 1930.

Mala Tajdica in Antoša sta ostala brez očeta. Žena je izgubila moža, davčna uprava v Radovljici finančnega tajnika, Slovenci rojaka. In slovenska literatura?

— »...za slovensko književnost je izgubljen dramatični talent, ki je v najlepšem razvoju svojih sil, sredi tihih in resnih del utihnil in se ne bo več oglasil...« (Slovenec, 25. I. 1930);

— »...z Antonom Leskovcem je izgubilo slovensko ljudstvo res talent, ki je vzbujal najlepše nade. Njegove dramske sposobnosti so dozorele počasi in ob avtokritiki, ki je zlasti v naših dneh precej redka in zato tembolj prikupna... nenadoma pa je prišla smrt in napravila preko vseh zasnov usoden križ. Tako bo ostal za Leskovcem glas, da je umrl v času, ko je njegov dozoreli talent, združen s silo moških let, stoprav začel dajati prave sadove, a tudi to, kar je že spisal in objavil, bo še dolgo pričalo o njegovem imenu...« (Jutro, 24. I. 1930).

Tako so pisali časopisi tiste dni. Slovenski Narod je molčal. Tudi v Ljubljanskem Zvonu ne najdemo ene same vrstice. Mariborski Večernik je objavil nekrolog: »Pisatelj Anton Leskovec mrtev« (24. I. 1930). Dom in svet se je z obširno študijo oddolžil svojemu večletnemu sotrudniku in ob grobu je spregovoril urednik France Koblar: »...Anton Leskovec je ostal zvest vzorom in duhovnim naporom tiste naše predvojne akademske mladine, ki je z velikim idealizmom in podrobnim delom dvigala izobrazbo in narodno zavest širokih ljudskih množic, zato je tudi potem, ko je dozorel, dobilo vse njegovo literarno delo izrazit pečat etične in nacionalne poglobitve. Z dramsko doslednostjo in neizprosnostjo, s težko in tehtno besedo je odkrival zakonitosti in skrivnosti življenja, s svojim delom je skušal pretresati, čistiti, dvigati...« (Dom in svet 1930, 43).

Takšen je bil neposredni odmev v kulturni javnosti ob grobu 39-letnega slovenskega pisatelja in dramatika Antona Leskovca.

Kočarju Jerneju Leskovcu iz Puštala se je v zakonu rodilo petero otrok, dve hčerki — Micka in Minka — in trije sinovi: Jur, Andrej in France, ki je bil najmlajši. Mala lesena hišica in krpa zemlje ni mogla dolgo hraniti mladega rodu, zato si je kmalu utrl vsak svojo pot v življenje. V Puštalu je cvetela domača obrt glavnikaštvo in tega posla se je lotil sin France. V bližnji vasi Reteče si je našel nevesto v osem let starejši Kušarjevi Marjanici, tretji po vrsti izmed devetih gruntarjevih otrok. Kot svojo ženo jo je pripeljal v Škofjo Loko, da bi si ustvarila dom in družino in začela skupno življenjsko pot. France je iz obrtnika postal trgovec, lastnik male trgovine z mešanim blagom v Škofji Loki. Takrat se je v zakonu rodil prvi otrok France, ki je kmalu umrl. Drugi sin Janez je čez približno eno leto in pol dobil 4. januarja 1891 bratca Antona, nato sestro Jerico, čez pet let sestrico Francko in še vrsto drugih bratcev in sestra. Niti spoznati se še niso utegnili med seboj, že jih je vzela smrt; živeti je pustila le trem: Janezu, Antonu in Francki.

Oče je začel trgovati z lesom. Bil je podjeten mož, trd in neizprosni gospodar, zato v družini ni bilo sproščenosti. Sin Janez pripoveduje: »Nas otroke je imel rad, le materi, njej ni bilo nikdar dobro ob njem.« Tiha, skromna in potrpežljiva žena je preživela marsikatero težko uro, dokler je bolezen ni priklenila na posteljo, da izpije iz nje zadnje moči. V letu 1898 je umrla za srčno vodenico.

Gospodarska kriza je v devetdesetih letih dosegla višek in se je le počasi umikala. V tej dobi se je nadaljevala diferenciacija vasi in zemlja se je kopičila v rokah velikih kmetov. Zemlja zadolženih srednjih in malih kmetov pa se je vedno bolj drobila. Številnih družin ni mogla več prehraniti, zato se je nadaljeval beg iz vasi v mesto in tujino, iz njihovih vrst pa se je množil vaški proletariat.

Trgovina z rudnim bogastvom in trgovina z lesom, ki so jo obvladovali delno tudi domači trgovci, je po precej močnem razmahu doživela zastoj. Prekinjene zveze z Italijo, ki je bila ena najmočnejših tržišč, so upropastile številne male trgovce, med njimi tudi Franceta Leskovca. Misel na troje nepreskrbljenih otrok je prepil klic po kruhu in blagostanju. V zatrtem človeku je zmagal pogum, odločil se je za pot v tujino. Dve leti po ženini smrti ga je sprejela Amerika, domovini in otrokom ga ni več vrnila. Leta 1910 ga je zasulo v rudniku.

Janez, Anton in Francka so se spominjali očetovega slovesa, toda to slovo ni bilo težko; ničesar žalostnega ni bilo v njem, saj so bili premajhni, da bi razumeli. In Anton je še kasneje nešteto krat pripovedoval: »Ko je oče odšel, je ostala velika skleda fižola in tega smo jedli, dokler se niso za nas pobrigali sosedi in nas je teta vzela k sebi.« Preselili so se k materini sestri, ki je bila žena kovača Pokorna v Škofji Loki. Anton in Janez sta hodila v osnovno šolo v domačem kraju. Francka je odšla v Ljubljano v samostansko šolo usmiljenk, končala učiteljšče, stopila v red in 1925. umrla za tuberkulozo. Vse tri je denarno podpiral materin brat France Kušar, župnik v Mengšu.

Jeseni 1901 sta Janez in Anton odšla v Kranj in se vpisala v prvi razred gimnazije. V osnovni šoli in tudi vsa dijaška leta sta bila sošolca, to je želel oče, zato je starejši Janez začel obiskovati šolo eno leto kasneje. Na-

vezana drug na drugega sta le malo zahajala v družbo. Iz gimnazijskih let se brat Janez močneje spominja imen sošolcev: Vilfan, Krč, Gostiša in Albreht. Med Antonom in Franom Albrehtom so se v letih 1904 in 1905 spletle močnejše vezi, ki jih je kasneje pretrgala različna usmerjenost klerikalne in liberalne mladine.

V Kranju sta oba Leskovca stanovala pri študentski materi Mariji Pintar, počitnice pa sta preživela v Retečah na posestvu materinega najstarejšega brata Andreja. Pomagala sta na stričevem domu ali pa sta se kopala v Sori, kamor je prihajal tudi pisatelj Finžgar, ki je bil kaplan v sosednji vasi Sori. In ko sta se osmič vračala v Reteče na počitnice, so se dijaška leta končala. 20. junija 1909 je kranjska gimnazija zadnjič registrirala ime Antona Leskovca, vsa leta odličnjaka.

Jeseni sta se brata ločila. Antonova želja, da bi študiral umetnostno zgodovino, se niso mogla izpolniti, ker je bil študij v tujini predrag. Vezana samo na stričevo podporo sta se odločila za študij prava, ker so fakultete razpisale precej visoke štipendije. Janez je odšel v Gradec, Antona pa je vodila pot na Dunaj, toda že v drugem semestru je bil vpisan na češki univerzi v Pragi. Počitnice je preživeljal v domovini. France Koblar pripoveduje: »Leta 1912 smo v Kranju igrali akademiki gorenjske podružnice Slovenske dijaške zveze dramo A. Remca Pavlo. Od vseh krajev smo prišli že prejšnji dan k skušnjam. Janeza in Toneta Leskovca ni bilo. Naših skušenj se ne spominjam več, samo to vem, da sem režiral in moral igrati strašno sentimentalno vlogo. Vso noč sem se učil na starem kranjskem mostu, ker sem v župnišču našel vrata ponevedoma zaklenjena. Oba Leskovca sta drugi dan prišla peš čez Sorško polje in brez prave skušnje igrala izrazito in gotovo, vso skupinsko igro sta obvladovala sama. In še to vem, da je Pregelj v Gorenjcu igranje pohvalil, a nas trdo prijemal zaradi pohujšanja.« — Absolventa ga je našla vojna in mu za nekaj let prekrizala pot.

Vojna leta

Poleti 1914 je izbruhnila prva svetovna vojna. Med prvimi mobiliziranci je bil tudi 25-letni Anton. Vojna ga je našla v domovini, mu 28. julija 1914 oblekla vojaško suknjo in ga poslala na jug. Sto vprašanj in ugibanj se je kopicilo v njem, a odgovora nanje ni bilo. Prve dni oktobra je stal na dvorišču vojašnice v Sarajevu med dolgo vrsto rekrutov. Droben, mrzel dež je padal na razmočeno zemljo, da so stali v blatu in hladu, stokrat prešteti, klicani, popisani, navedeni in začudeni. In takrat je bila vsaka beseda, tiha in v dvomu izgovorjena, dovolj silna, da je segla od kraja do konca in vsakemu teh polizvežbanih fantov na prsa nastavila vprašanje: Kaj bo nocoj? In s tem vprašanjem so vstajali, neprespani, zbiti od bdenja in mokrote, in s tem vprašanjem so legli in to vprašanje jih je spremljalo, ko so se po višegrajski progi pomikali preko bosenske zemlje. Divja in mrzla pokrajina se je vsesala v sto mladih, toplih življenj, zato je le od časa do časa jeknila pesem — tožba. Preko Romanije in Vitez planine in še mimo vrste gora vzhodne Bosne je vodila Antona pot. Takrat se je glasilo povelje: Pokrajina ob Sarajevu mora biti izpraznjena, vse, kar je še živo, naj bo postreljeno! Srečavali so može, srečavali so žene in otroke. Bili so raztrgani, bledorumeni v obraz, pol nagi, od mraza in strahu tresoči se. »Plašne oči

so nas gledale, pa nas niso videle, tako tuj je bil njihov izraz. Videle so v duhu svoje može, razgnane po gozdovih, videle so svoj in njihov konec.« (Leskovec, Duša v vicah: rokopis v zapuščini, od koder so tudi drugi citati in podatki tega poglavja.) Smrt je nosil s seboj ta ukaz, mučne in težke prizore, v Antonovi občutljivi notranjosti pa je pustil rane, ki se z leti niso zacelile.

Napadi in umiki, prečute noči v popolni bojni opremi ob grmenju topov in nato pot na Drino. Boji s Črnogorci, a Antonu, da bi streljal, ni padlo na misel ne takrat ne kdajkoli kasneje. Potem so tavalili po razmočenih ilovnatih tleh, plezali v bregove, polzeli v doline, dokler niso prišli v Rogatico. In prve noči se je spominjal Anton: »Truden sem sedel na nekaj, kar se mi je zdelo kot nizek otoman. Tipal sem z roko, naenkrat pa jo potegnil k sebi. Otipal sem mrliča pod seboj.« Potem zopet marši po cesti pa v hribe do noči. In ko je bila edina misel spanje, se je glasilo povelje: Naprej na Drino! Preko Jablan sedla so prišli do nje, ki jih je vabila. Poleg sebe pa je skrivala grozoten prizor. Madžari so ujeli 20 mož in jih postrelili. Z drugega brega pa je švigal plamen. Anton Drine ni nikdar prekoračil.

Spomladi 1915 je Anton s IV. bataljonom odšel v Tuzlo. Že tretji dan po prihodu se je moral bataljon umakniti v hrib pod šotore. Pregnala jih je kolera. »Tovariš se je ogibal tovariša, celo taborišče je bilo kakor naselbina puščavnikov. Minevali so dnevi, ko nam je drugoval edino strah pred grozno boleznijo, ki je grabila z nevidnimi prsti, zdaj sem, zdaj tja, brez sistema, nepričakovano in brez izbire.« Po prestani grozi je taborišče zopet oživel. In takrat se je čul vsepovsod en sam klic: Stran od tod! Le noč je bila še do odhoda in v tisti zadnji noči se je čul strel. Nekdo je zgubil vero v življenje.

Jeseni 1915 se je Antonova pot obrnila. V treh dneh so bili v Trstu. Misel na nekaj dni mirnega življenja je preglasil klic vojne. Proti jutru so že marširali proti Proseku. Pod Devinom jih je vodila pot k Sv. Ivanu. Zasedli so skrajno levo krilo soške armade. Na Soči se je razvijala tretja grozotna bitka. »Koncert v zraku se je razvil v grozotno simfonijo sikanja, žvižganja, tuljenja, bobnenja in grmenja, na vso lepo pokrajino pa je legel temnosiv dim in jo dušil kakor mora.«

Neko jutro je gledal Anton na kopast, gol hrib tik nad Tržičem. »Ostro prasketanje prihaja od tam, strojnice zaklepečejo, kriki se podvojijo — vrste mravelj se zamajejo, krivijo, trgajo, že so tam na grebenu le gruče v neodločnem nihanju, strojnice ropočejo neutrudno kakor raglje o Veliki noči, zdaj, glej, prva pa druga pa tretja gruča se raztegne, se pomiče živo in naglo po bregu navzdol, za njo vse druge, vse, vse beži nazaj, a raglje regljajo... Dokler jim ne zamaši strupenih ust novo mogočno grmenje, nov, črn val dima... Napad je odbit. A mrtvi, a ranjeni, kje so? Iščite jih med skalovjem, a varno ni!«

»Večerna pošta mi je prinesla pismo od doma. Pišejo mi, da se v tihih nočeh od jugozahoda razločno čuje zamolklo, temno bobnenje — takrat se bojijo zame in ne morejo spati.« In njihov strah ni bil zaman. Leta 1916 se je odvijalo na sličen način. Misel na konec vojne je počasi zbledela. Ljudje so otopeli, bili so kakor figure na šahovnici, ki jih nemoteno prestavlja človeška roka. In naslednje leto, 25. avgusta, so se za Antonom zaprla vrata italijanskega taborišča. Melhior Rismal pripoveduje: »Ob koncu leta 1917 sem prišel kot ujet avstrijski oficir v taborišče Cassino. Tam sem našel sku-

pino Slovencev, med njim tudi Toneta Leskovca. Vsi mladi, prepojeni s prepородnimi revolucionarnimi idejami in rešeni avstrijskega pritiska, smo z živim zanimanjem zasledovali dogajanja na bojišču. Mislim, da smo bili vsi sokolsko vzgojeni, le Leskovec se je štel za klerikalca Krekove smeri. Vendar se je brez premisleka z nami vred prijavil med vojne dobrovoljce. Da bi čas ujetništva čimbolj izkoristili, smo se odločili za izdajanje mesečnika Savica. Med vsemi sodelavci je bil edino Leskovec z literarno žilico. Iz raznih pogovorov se dobro spominjam, da je povedal, da se je že poprej ukvarjal z literarnim delom in da je nosil v sebi razne načrte.«

Aprila 1918 je bil Leskovec poslan v taborišče Nocera Umbra, od koder je odšel v vrste dobrovoljcev na solunsko bojišče. Na fronti je zbolel. Bil je vseskozi neborec. Pljučnica ga je položila v posteljo. Od 25. novembra 1918 pa do 25. aprila 1920 je služil že kot jugoslovanski vojak. Zadnje službeno mesto je bila Rogatica pri Sarajevu. Od tu se je preko Bosne in Hrvatske vračal domov. Takrat mi vedel, da nosi v sebi kal tiste bolezni, ki ga bo čez deset let ubila in tudi tega ni vedel, da ga doma čaka edini brat — duševno bolan.

Zrela leta

Ni še minilo mesec dni, odkar se je Anton vrnil iz vojske, že ga je vodila pot v Maribor. Dne 22. maja 1920 mu je okrajno finančno ravnateljstvo ponudilo mesto finančnega praktikanta. 29 let star je moral misliti na bodočnost. Praška leta so bila že silno daleč. Misel na nedokončani študij pa je sedaj močnejše zaživela. Ni bilo lahko nadaljevati tam, kjer je pred šestimi leti končal. Z vsemi močmi se je vrgel na delo. Dne 28. oktobra 1920 je napravil zadnji državni izpit na pravni fakulteti v Ljubljani z dobrim uspehom.

Dne 23. aprila 1921 je v Mariboru napisal na list, iztrgan iz dnevnika, ki je izgubljen, naslednje besede: »Danes sem dobil dekret z imenovanjem za koncipista. — Toda nekaj drugega mi zadnje dni roji po glavi. Ženska je to, ki je začela posegati v moje življenje, mlada, dvajsetletna blondinka. Poznam jo že skoro leto dni, vedno mi je bila draga, a zakaj je začela šele sedaj toliko vplivati name? Imam biti prestavljen v Beograd k finančnemu ministrstvu in to, da je blizu ločitev z Mariborom, to mi je menda malo zavrtelo glavo, da sem začel misliti tudi nanjo. Če tudi ona kaj čuti zame, ne vem. Mogoče bo prihodnje dni že vse jasno.« V Beograd ni bil prestavljen. Ostal je v Mariboru in več kot mesec dni živel v pričakovanju. Potem je na list pripisal: »26. maja sem ji razodel ljubezen, 3. junija se mi je odzvala s svojo.« Za Antona so se začeli tisti dnevi življenja, ki so kakor požirek vina človeku, ki je dolgo pil vodo, da je malone pozabil, kako vino požene kri in omami duha. Cvetlice so bile močnejše pisane, vonjave in muzika in sonce so imeli oživljajočo moč, niso bili več samo odsevi in odmevi minulih dni. Imel je nekaj, za kar je hotel živeti in kar ga je držalo v neprestanem pričakovanju. In bil je srečen, srečen kakor otrok sredi igrač. Pisma, polna nežnosti in ljubezni, drobnih skrbi in vprašanj v juliju 1921, ki jih je pisal Miri Kosijevi s počitnic v Retečah, so se vrstila drugo za drugim. Dne 28. avgusta istega leta, ko je zopet odprl svoj dnevnik, da bi mu govoril o njej; se je spraševal:

»Zakaj so tako velike vrzeli zašle v moje duševno življenje in zakaj sem ti postal nezvest, moj dnevnik, molčeči tovariš? Ljubezen je kriva, nežna in strastna ljubezen do Mire, moje nove izbrane. Kdo je to? Mala, lepo zraščena blondina s prefinim tenom, posebljena mičnost, malo koketna, mislim, še nepokvarjena deklica. Hčerka je profesorjeva, ima pa še samo mamo in je iz Maribora. Je v istem uradu kot jaz in ko sem jo prvič videl, bilo je 11. junija 1920, je napravila name globok vtis, čeprav tokrat ni bila moja glava prosta moreče more. Ta prvi vtis je ostal neizbrisno, stalno v meni, dokler ji nisem povedal vsega. In začela je nova doba — nove ljubezni, povsem drugačna, kakor je bila ona do Finike. Tam hladna lepota, zagoneten, trd ponos, tu topla mičnost, ljubek ponos in ljubezen. Ne vem, koliko me ljubi, ali da je moja, mi je priznala že tolikrat. Ni bogata, ali je poštena in mila, ni Babette Himmelmayr pa tudi ni Angelika, nego samo Mira, moja Mira.«

Pisatelj in dramatik Anton Leskovec

Dne 6. in 8. maja 1922 je opravil strokovni izpit in 5. decembra istega leta je dobil naziv finančnega komisarja. Poletni dopust je preživel v Retečah. »Živimo po lanskem receptu,« piše svoji zaročenki. »Dopoldne nekaj čitanja in pisanja, popoldne sončenje, kopanje in proti večeru, če je treba, v mesto. Tu ne pogrešam ničesar, živim kot ptič, pojem, če treba, nagajam komu, če pusti, nimam želj — razen ene, po Tebi.« (Reteče 13. 7. 1922.) In ko se je Mira po končanem dopustu, ki ga je preživela v Kajžarju, vračala v službo, ji je pisal: »Številka 29 bo oživela, postala bo svetla, ko prisije

vanjo Tvoja svetla glavica. Številka 17 pa je še nema, zaprta, ona, ki je bila priča tako lepih dni. Toda, tudi ona bo zopet oživela in bo skrivala radovednemu svetu ono, kar more ustvarjati edino ljubezen.« (Reteče, 24. 7. 1922.) Leta 1923, 17. februarja, sta se poročila. Njegova žena pripoveduje: »Že ko sva bila zaročena, se spominjam, da mi je tožil, da ga boli želodec. Na poročni dan, to sem zvedela kasneje, je prosil magistro, naj mu da karkoli, samo da mu bo ublažilo bolečine. Jedi se ves dan ni niti dotaknil.« Bolezen je bila odslej zvesta spremljevalka njegovega življenja. Po poročnem potovanju v Zagreb sta stanovala v Mariboru na ženinem domu. Z njima je živela mati in sestra Ema. V tretjem letu zakona se jima je rodila hči Tajda.

S 1. decembrom 1927 je bil Leskovec premeščen v Radovljico kot finančni tajnik okrajnega davčnega urada. V Radovljico je šel rad. To je bil njegov košček zemlje, svet njegove mladosti. Iz pisem ženi, ki je morala še do maja 1928. leta ostati v Mariboru, ker v Radovljici ni bilo primerne stanovanja, diha nežna skrb in ljubezen. Pošiljal ji je denar, kolikor je mogel, zase je obdržal le za najpotrebnejše. Vsaka malenkost ga je zani-

mala, za vsako vrstico ji je bil hvaležen. Posebno ob večerih si je želel njene bližine, želel si je toplote, ki jo daje le dom. Dne 20. aprila 1928 je pisal svoji ženi: »In veš na kaj še mislim? Da bi bila takrat, ko boš ležala, vsaj že tu, da bi bil otrok rojen na Gorenjskem.« Sin Antoša se je rodil v Radovljici. Tudi o svojem delu piše: *Kraljična Haris* bo objavljena v Domu in svetu, 15. marca bo v Mariboru premiera *Dveh bregov* in v približno istem času tudi v Kočevju, 11. marca bodo v Radovljici igrali *Jurija Plebnarja*. V Berlin bo poslal rokopis *Dveh bregov*. Dovolil bo uprizoritev sokolskemu društvu in društvu Svoboda. Tiskovna zadruga bo dramo izdala v posebni knjigi. Vsa njegova pisma iz te dobe so polna vere v bodočnost, skrbi za ženo in hčerko, ki ji v pismu pošilja cvetlice in ji govori, kako zelo jo ima rad.

Dne 10. maja 1928 je bila Leskovčeva družina zopet skupaj. Antonu je to dalo novih moči. Ob ženi, hčerki in sinu je pozabljal nase, pozabiti pa je hotel tudi na bolezen, ki ga je od aprila vedno močnejše opozarjala. V službi je imel veliko dela, zato si je le težko našel časa za svoje delo. Leta 1929 je poslal dramo *Vera in nevera* Prosvetni zvezi, ki je razpisala nagrado za najboljšo ljudsko igro. Leskovčevo ime je postalo znano. *Dva bregova* sta romala v Zagreb, Beograd in Skoplje.

Za božič 1929 je Leskovec prejel odločbo o premestitvi v Tuzlo. Bilo je prepozno. Njegovo življenje se je bližalo koncu. Žena pripoveduje: »9. januarja 1930 se je okrog 16 ure vrnil iz urada čudno bled in utrujen. Takrat mi je rekel: Mira, meni se je nekaj zgodilo.« In to nekaj je bila perforacija želodca. Ob dveh ponoči so ga pripeljali na kirurško kliniko v Ljubljano. Operacija dr. Guzelja je uspela, a že po nekaj dneh je nastopilo zastrupljenje. Na smrtni postelji ga je našla druga odločba — premestitev v Ljubljano. Iz bolnišnice za duševno bolne v Polju ga je prišel obiskat brat Janez.

Dne 23. januarja 1930. leta, ko se je ura bližala pol štirim, se je poslovil od svoje žene z besedami: »Skrbi za otroke, jaz sem preslab!« V bolečinah je umrl. Ob grobu je spregovoril France Koblar, akademski pevski zbor in zbor podeželskega pevskega društva sta mu zapela v slovo. Ko so spustili krsto v zemljo, sta odjeknila dva topovska strela v zimski dan.

Prvi poskusi

Na kranjski gimnaziji je bil Leskovčev sošolec Fran Albreht. Zora, glasilo slovenskih katoliških dijakov, ki je tista leta izhajala na Dunaju, je vabila mladino, naj pošilja svoja literarna dela, pa naj bodo to pesmi ali proza. Na platnicah, v Listnici uredništva, je odgovarjala nanje s kritiko. Boljša dela so bila objavljena. V letih 1904 in 1905 sta pošiljala Zori svoje prvence tudi Leskovec in Albreht. Kakšne so bile te pesmi, se Fran Albreht ne spominja več. Zora jih ni nikdar objavila.

Prvo Leskovčevo objavljeno delo je proza *Iz srca*. Napisal jo je v študentskih letih v Pragi, objavil pa v Domu in svetu 1912 pod psevdonimom A. Bilina. Zgodba je zelo preprosta, grajena na kontrastih. Glavna junakinja je 20-letna Ružena. Mlada je in lepa, toda jetična. Bolezen jo je zaznamovala, zato je prikrajšana za vse, kar je lepega v življenju. Veliko mesto jo

vabi, ponuja ji zabavo, Ružena pa se mora odpovedati celo ljubezni, ker ve, da jo čaka smrt.

Da bi bila Ružena resnično avtorjevo doživetje, ni verjetno. V tistem času je namreč umrla za jetiko v dvajsetem letu starosti Leskovčeva sestrična, hči materinega brata Andreja Kušarja, posestnika v Retečah, kamor je Leskovec hodil na počitnice. Njena smrt ga je močno pretresla in verjetno našla svoj odziv v podobi Ružene.

Življenje za zamreženimi okni

Posebno obdobje Leskovčevega literarnega ustvarjanja tvorijo leta italijanskega ujetništva.

Tedaj je v Cassinu najprej napisal I. del romana *Gospa Marija*, ki obsega sedem poglavij na 158 straneh. Skoraj vsako poglavje ima na začetku in koncu datum. Vrstijo se v neenakomernih presledkih od 15. decembra 1917 do 22. februarja 1918. To je ljubezenska zgodba, z živimi opisi narave in s črno-belo orisanimi značaji. Dejanje, ki je zelo skromno, je iz velikega mesta, ki ga je slikal v delu *Iz srca*, prenesel v malo podeželsko okolje. Glavni junak Hrast stopa skozi življenje po jasno začrtani poti, ki ne pozna ovir v želji za užitki. Na ljudi, ki jih na tej poti sreča, misli le toliko časa, dokler jih potrebuje, potem odhaja brez občutka krivde. Kajti: »Dobro, slabo: kje je meja med obema, ali ni slabo le nizka stopnja dobrega!« — Vsa zgodba je izmišljena in ni pisana prepričljivo. Leskovec ni poznal žene in tudi intimni erotični trenutki človekovega življenja so mu bili tuji. Le sla po življenju, ki jo je že tretje leto zaman dušil v sebi, mu je delo narekovala.

V albumu, ki ga je Leskovec prinesel iz ujetništva, je na zadnji strani vrsta imen: Slander, Brenčič, Prelovec, Rismal... To so bili Slovenci, ki so se v Cassinu odločili za izdanje mesečnika Savica. Pisali in ilustrirali so ga sami. Izšlo je 6 števil. Dva zvezka v Leskovčevi zapuščini sta naslovljena s »Prispevki za Savico«. Podpisoval se je Leston in ta psevdonim je ohranil do leta 1927.

V Cassinu je napisal tudi enodejanki *Metam optatam attingere* in *Steber iz marmorja* ter začetek drame v treh dejanjih *Oj, ta mlinar*, ki jo je nadaljeval v Nocera Umbra.

Metam optatam attingere je napisal od 9. do 18. februarja 1918. Dejanje se godi v Ljubljani, pisano je v obliki dialoga med profesorjem Severjem in njegovim prijateljem Kalanom. Pisatelj Sever noče na premiero svoje drame, ker se boji, da bi videl »na odru ljudi, našminkane, vse drugačne kot so oni, ki sem jim položil v usta svoje besede, svoje življenje. Videl bi med pavzami publiko, razvajeno in zakrknjeno in to bi mi jemalo zaupanje v delo, da bi zbežal prazen, strt, brez vseh iluzij, ki jih imam tako tu doma, kjer sem pisal in v duhu živel z vsako osebo.« Kalan mu prigovarja, a neznanega strahu mu ne more pregnati. Drama se konča s prihodom Osane, Severjevega tekmeča v ljubezni, ki škodoželjno naznani poraz drame, ko vidi, da je Severja obiskala tudi Tinka in da ga ima raje kot njega. — Sever je avtor sam, pisatelj in profesor, to dvojje je hotel doseči v življenju. Strah, ki ga je imel pred ljudmi, ga je spremljal, nikdar se ga ni mogel otresti. Pisal in snoval je brez prestanka, pa niso vedeli o tem niti njegovi

najbližji. V javnosti se je oglasil šele zadnja tri leta. Severjeva znanca Osana in Kalan sta si nasprotna značaja. Med Severjem in Osano stoji Tinka, plemenito in lepo dekle. Poseben poudarek je na njenih očeh. Vzdušje je nekoliko skrivnostno, drama se godi v mraku, kajti njeni junaki ljubijo temo, a se je obenem bojijo.

Steber iz marmorja je napisal od 5. do 9. marca 1918. Osebe, razen zidarja Florijana, je po svoje poimenoval: mladi gospod, mlada gospodična, mladi fant, drugi zidar... Misel, da človek, ki je nesrečen, ne more gledati srečnih, je posebljena v zidarju Florijanu. Sanjač je to, nerealen lik, ki ne živi v drami zaradi sebe, temveč je le nosilec avtorjevih idej. Drama je začetniška, v jeziku avtor ni siguren.

Dne 1. aprila 1918 je začel pisati dramo *Oj, ta mlinar*, ki jo je dokončal v Nocera Umbra 28. avgusta 1918. To je drama iz kmečkega življenja. V njej je obravnaval problem videza kot kasneje v *Veri in neveri*, samo v nekoliko drugačni obliki. Angelus in Jamnik si stojita nasproti, različna po svojih željah in značajih. Ljudje ju presoajajo po njunih dejanjih. V Angelusu vidijo dobrotnika, ki pomaga kmetom, ko jim posoja denar, a ne opazijo, da so visoke obresti njegove. Tako se motijo tudi pri Jamniku. Ni skopuh, kot kaže videz, ampak je v srcu dober in plemenit. Konflikt sproži Angelusov načrt, da bi iz Pavlovega mlina speljal vodo na svojo žago. Dejanje se zapleta in razpleta drugače, kot smo v začetku pričakovali, kajti vsi so sojeni po resničnih ne po navideznih lastnostih. V delu se prepleta tudi ljubezenska zgodba med Anko in Pavlom, ki se zaostrí ob Matildinih namenih. Drama je začetniška, a polna ljubezni do preprostega človeka in okolja, v katerem živi.

Na višku ustvarjalnih moči

Čas po prvi svetovni vojni je bil resen in krut. Cankarjev glas je utihnil in slovenski pisatelji so po hipnem vzponu obstali. Mladi rod je čutil breztalnost dobe. To je čas prenapetosti, neznane groze in razdvojenosti, čas ekspresionistične umetnosti. Še je cvetel naturalizem v polnem cvetu, ko je nastal dvom, ali se sme ta umetnost brez duše, prirodi najbolj verno posnemanje resničnosti, sploh še imenovati umetnost. Iz odpora proti naturalizmu in impresionističnemu slikanju življenja se je rodil ekspresionizem tudi v literaturi

Razmere pri nas po 1920. letu so bile take, da je bilo skupno delo pod enotnim geslom nemogoče. Dobo opisuje Srečko Kosovel v kroniki Cankarjevega krožka: »Umrlí so Trije labodje, umrla je Lepa Vida, umrla je Slovenska misel... Gledališče, Ljubljanski Zvon in Dom in svet so postali grobnice in muzeji... Zvon je zajadral v mrtvi pristan čiste umetnosti, Dom in svet se je potapljal v vseuničujoče krščanstvo. V slovensko umetniško življenje se je vtihotapila Nirvana, kakršne si ni mogel predstavljati niti Buda.« — In v tem času so nastajala Leskovčeva najpomembnejša dela.

V novembru 1920 je napisal zasnitek drame *Lija*, igre v treh dejanjih. Izdelal je samo 5 prizorov prvega dejanja. Drama *Lija* naj bi se odigrala v malem provincialnem mestu. O čem naj bi govorila, ne vemo. Verjetno bi bila glavna nosilca dejanja *Lija* in profesor Ivan Jenko, človek, ki ga je ubila preteklost. Njegovemu nasprotni značaj je nakazal v kapetanu

Iliču, Lija pa naj bi bila nasprotni tip žene, ki je tako usodno posegla v Jenkovo življenje. Leskovec je rad gradil svoje drame na kontrastih v značajih. Bolna žena se v Leskovčevih dramah pojavi še enkrat, v podobi gospe Isteniške. Ker drame ni nadaljeval, sta Lija in Vojka našli mesto v *Juriju Plevnarju*.

Naslednje leto, 16. januarja je *Lijo* preimenoval. Novi naslov je bil *Volkodlak*. Število oseb je ostalo isto. Lija je v *Volkodlaku* postala žena trgovca Bogataja. Vojko je izločil, tudi profesorja Jenka ni, je samo Jenko gostilničar. *Volkodlaka* ni dokončal, a zamikala ga je nova snov.

Prvi zasnutek nove drame *Jurij Plevnar* je nastal 29. aprila 1921 v Mariboru. Isti naslov je zapisan na dveh lističih: vsak vsebuje seznam oseb, poklic, starost, čas in kraj dogajanja, sceno I. dejanja samo eden. Drugi zasnutek je iz istega leta. Napisal je 5 prizorov I. dejanja; četrti prizor je dokončal 6. novembra 1921 v Mariboru. Tretji zasnutek je nastajal od jeseni 1921 do poletja 1922 in vsebuje vsa tri dejanja. Zadnji, četrti zasnutek drame obsega II. in III. dejanje. Drugo dejanje je pisal od 12. novembra do 4. decembra, tretje pa med 7. in 16. decembrom 1925. Tretji zasnutek drame je 27. decembra 1925 poslal uredniku Francetu Koblarju. Nekoliko spremenjena je drama izšla 1927 v Domu in svetu. V njej je pokazal človeka, ki je hotel v življenju storiti nekaj velikega. Jurij Plevnar je namreč spoznal, da sta na svetu dve vrsti ljudi in da med njimi zija prepad. In prepad med revnimi in bogatimi, med izkoriščanimi in izkoriščevalci je hotel premostiti. Rad bi revnim pokazal pot v boljše življenje, rad bi jih vodil v zmago. Množice so verovale vanj in delavci so že četrti teden stavkali. Tedaj pa je Jurij Plevnar začel omahovati. Premalo je bil močan, zato je skrenil s svoje poti. In prepad med revnimi in bogatimi, med izkoriščanimi in izkoriščevalci je ostal. Kajti tisto, česar se je bal, je zmagalo v njem. Množico je ogoljufal za veliko zaupanje, zato je bila kazen velika. Ubili so ga.

V drami *Jurij Plevnar* je Leskovec obravnaval socialni problem, vendar premalo prepričljivo. Jurij Plevnar ne stoji pred nami kot junak, temveč kot slabič. Njegov preobrat ni tak, da bi nas lahko prepričal o nasprotnem. Zakaj je potegnil ljudi za seboj, zakaj je v njih vzbudil upanje v lepše življenje, če jih je potem lahko sredi pota pustil? V njegovo vrednost kot človeka podvomimo. Zdel pa bi se nam mnogo boljši, če bi kar naravnost povedal, kaj ga je premotilo, kot da izgovarja velike besede, medtem ko misli le nase. Tudi osebe v drami so premalo dognane in izdelane, proti koncu drame se čuti vpad umetniške moči, dobri pa so dialogi, le jezikovno nekoliko šibki. Drama pa je veliko bolj realna kot kasnejša njegova dela, predvsem *Kraljična Haris*.

Če primerjamo objavljeno dramo z zasnutki, vidimo, da sta drugi in četrti zasnutek nepopolna. Njuni prizori so v objavljeni drami ne pojavljajo, pač pa samo dialogi in posamezni stavki. Tretji zasnutek je enak končni obliki, spremenjeni ali skrajšani so samo nekateri prizori. V procesu snovanja se spreminjajo tudi osebe. Plevnar n. pr. v drugem zasnutku ne doživi zloma v sebi, veruje v boj in zmago. Omahujejo pa delavci, ki so naveličani stradanja. V četrtem zasnutku je Plevnar zmagovalec, vzvišen nad delavci in industrialci. V drugem zasnutku nastopa celo Plevnarjev dvojnik z imenom On, v tretjem in četrtem zasnutku imenovan Drugi. Ko je Koblar prebral dramo, je napisal: »...pravzaprav je baza čisto realna, od kod tedaj Drugi v to delo? To je po moji sodbi temeljna hiba dela... Meni se zdi ta

Drugi za razvoj in zaključek dejanja docela nepotreben...« (Lj., 13. 12. 1926.) Leskovec mu je odgovoril: »Plevnar je človek plemenite nravi, ki se v resno, realno zadevo zažene z vso voljo. Tu pa mu stopi na pot dvom. Ali imam moči brezobzirnosti, da v danem trenutku izvedem svojo zamisel brez ozira na žrtev? Večno ga spremlja ta dvom, ki je posebljen v Drugem, v tem je po moji zamisli raison d'être Drugega...« (Mbr. 16. 12. 1926) Drugega je iz drame izločil, »četudi se v duši nekaj trga«, ker je bil to pogoj, da bo drama sploh objavljena. Finžgar je bil nad dramo začuden. Župančič pa je odklonil njeno uprizoritev na ljubljanskem odru.

Potem ko je dokončal *Jurija Plevnarja*, je Leskovec 13. septembra 1922 napisal zgodbo za roman *Sovodenj*. Osnovna nit zgodbe je misel, da je v vsakem človeku nekaj dobrega, ki v odločilnem trenutku prodre. V novembru istega leta pa je nastal nov dramski poskus: *Slovenska komedija*. To naj bi bila zgodba iz časa volitev. Z njo je hotel osmešiti boje in spletke med strankami. Vendar ne romana ne komedije ni nadaljeval.

Morda je že takrat nosil v sebi snov za novo dramo *Kraljičina Haris*, katere prvi zasnutek je nastal 16. julija 1925 v Mariboru. Vsebuje I. dejanje in prvi ter začetek drugega prizora II. dejanja. Iz istega leta je tudi drugi zasnutek s prvim prizorom I. dejanja. Tretji zasnutek, ki obsega 11 prizorov I. dejanja, je iz leta 1927, ko je v oktobru dramo dokončal.

Dve zgodbi se prepletata v drami, prva je realna, druga ne. In iz druge zgodbe, ki je močnejša, zveni pesem o kraljični Haris, polna nečesa skrivnostnega, prav takšna, kakršno je življenje Sabine Isteniške. *Kraljičina Haris* je ekspresionistična drama. V njej je Leskovec nanizal vrsto eksotičnih in mističnih motivov, tako da nam je drama težko razumljiva. Realna zgodba je potisnjena v ozadje; važnejši dogodki se ne dogajajo pred nami, o njih junaki samo govorijo. Vzdušje je ves čas močno napeto, skrivnostno, skoraj moreče, ker se v njem kreta Sabina s svojo bolno materjo. Demonska žena posega v življenje ljudi, jih s svojo lepoto priklepa, a zopet odbija, ker se je bojijo. V njej je nekaj bolnega, zato prinaša nesrečo, ki jo oznanja pesem o kraljični Haris. Dva svetova si stojita v drami nasproti: grad in mesto, preteklost in prihodnost. Dobro sta karakterizirana z okoljem, v katerem se te osebe kretajo. V gradu je bogastvo, a propadajoče življenje, meščan je povečini še ubog, a poln vere, da mu pripada bodočnost. Iz drugega sveta je Jošt Osojnik, ki ima v življenju en sam cilj — bogastvo. Leskovec ga je v drami dobro karakteriziral, veliko bolje kot Kneza, ki često sam ne ve, kaj hoče. Tudi njegovi odnosi do Helene in Sabine so nam nejasni, ker sta si lika močno diametralna. Helena po svojih lastnostih ni dobro nasprotje Sabini, ker je preveč podobna lutki. Konec drame preseže. Skozi vso dramo nam je pesem o kraljični Haris naznanjala nesrečo, samo na koncu je to klic v življenje. In tisti, ki vabi, ni dovolj močan. Dramatik sam piše o koncu: »Završil sem brez katastrofe — hote. Ni dovoljeno, da se samo ruši. Saj vstajenje tudi mora biti.« (Pismo Koblarju, 2. 12. 1927.)

Leskovec je 14. oktobra 1927 poslal *Kraljično Haris* Koblarju v oceno. Ta mu odgovarja: »Po prvem branju sem bil obupan, po drugem potolažen. Bo! Veste, kaj me je najprej vrglo? Vse se mi je zdelo razdrobljeno, brez močne osnovne črte... Za danes me moti nekoliko preveč eksotičnosti — zlasti zamorec.« (Lj., 10. 12. 1927.) Leskovec je odpisal: »Stvar, ki po prvem čitanju ne prodre, ni dobra. Slutil sem to sam, zato Vas prosim, gospod

profesor, ne tiskajte.« (Mbr., 12. 12. 1927.) Prošnja je prišla prepozno. *Kraljična Haris* je že začela izhajati v Domu in svetu. Na Koblarjevo željo je spremenil zamorca v starega slugo Pjera, eksotika, je hotel, da ostane. »Velika eksotičnost ni nelepa, ni dolgočasna.« (Pismo Koblarju, Mbr. 12. 12. 1927.) Delo je Leskovec sam označil takole: »Dejanje je vzeto iz moderne družbe. Obdeluje bolj solizem preproste, nepokvarjene narave, z izrastki stremuštvja, napuha, eksaltiranosti, ki izvojuje končno prvi tudi zmago.« (Pismo Koblarju, 24. 11. 1928.) Drama je bila uprizorjena šele leta 1930, ker jo je 1928 Zupančič odklonil.

Zanimivo je, da je naslove dram Leskovec zelo spreminjal, predno se je odločil za končnega. Tako je v prvem zasnutku *Jurija Plevnarja* napisal več naslovov: *Sveti Jurij*, *Jurij Koloman*, *Jurij Katalan* in *Jurij Kovorjan*, v tretjem zasnutku *Kraljične Haris* pa poleg končnega naslova še *Postranski dogodek* in *Zgodba o treh hišah*.

Štiri mesece po prvem zasnutku drame *Kraljična Haris* so nastali v novembru 1923 kar trije zasnutki drame *Sovodenj*. Dokončal jo je 4. januarja 1924 v Mariboru. V njej je posegel v gledališko življenje. Začenja se kot Ibsenove drame, tik pred katastrofo. Gledališki ravnatelj Klemen Dermota je temna osebnost, ki skriva v sebi zločin. Želja po bogastvu ga je napravila za vse neobčutljivega. Ni mu dovolj, da je uničil svojega prijatelja, tudi njegova hči Helena mu je odveč. Hotel jo je utopiti, a se je rešila, sedaj pa, ko je postala igralka, izkorišča njeno lepoto sebi v prid. Dermotovo nasprotje je Gregor Samotež, ki mu je vodilo v življenju poštenost. Rad bi Dermoto spravil na pravo pot, zato ga spremlja kot senca. Vsi poskusi pa so zaman, zato Gregor vrže na kocko še zadnje. Gledališču predloži dramo *Sovodenj*, sliko Dermotovega življenja. A ni mu prebudil vesti, temveč le strah, ki ga je gnal v smrt. Gregorja Samoteža pa muči krivda.

Osebe v drami so jasno izpeljane in tudi dialogi so spretni. Ohranjene variante lepo kažejo njeno dozorevanje. Naslov dela, ki se je v prvem zasnutku imenovalo *Vsakdanjosti*, je v drugem zasnutku preimenoval v *Sovodenj*: »Sovodenj je silno vabljev in nevaren tolmun, kdor ga hoče premagati, mora biti dovolj močan, kdor se mu hoče izogniti, mora biti dovolj premeten in spreten. Sovodenj! Dve struji se sprijemata v vrtoglav vrtinec in na dnu je smrt in peklo...« Drama je ostala v rokopisu.

Leskovec je bil v svojem delu neumoren. Leta 1927, ko je v Domu in svetu izhajala drama *Jurij Plevnar*, že beremo: »Premiera drame *Dva bregova* bo v soboto, dne 5. novembra t.l.« (pismo ravnatelja ljubljanske Dramе Leskovcu 27. 10. 1927). V marcu leta 1928 sta uprizorili to dramo mariborsko gledališče in sokolsko gledališče v Radovljici, v maju pa jo je nameravalo uprizoriti kočevsko dijaško društvo. V Ljubljani so jo kot prvo slovensko dramo v sezoni ponovno uprizorili v oktobru leta 1941.

Prvi zasnutek drame, ki se je najprej imenovala *Rona*, *Čez most* ali *Berači*, je napisal poleti 1924. Vsebuje seznam oseb in še sceno I. dejanja. Drugi zasnutek z naslovom *Rona* je nastal jeseni 1924 in vsebuje 11 prizorov I. dejanja. Tretji zasnutek se imenuje *Dva bregova* in je bil dokončan 21. februarja 1925. Obsega tri dejanja. V oktobru in novembru 1926 je nastal četrti zasnutek, tokrat pod naslovom *Flore Briga*, ki vsebuje vsa tri dejanja. Tega je poslal Šilih, ki je dramo ocenil takole: »Misel prav originalna, deloma tudi izvedba. Toda: jezik le nekoliko presurov, mestoma preveč

izumetničen način dialoga. V tretjem dejanju zajemajo beraški razgovori — brez posebnega vzroka — preveč prostora, tudi prehaja jasni potek drame v nekako megleno simboliko. Nastop Hudobe je v sanjah primeren in celo učinkovit, ne pa koncem igre, ko ugrabi Rono! S primernimi spremembami bi bila stvar na odru zelo efektivna. Predlagal bi drug, pomembnejši naslov ‚Berači‘ ali pa ‚Oba bregova‘ (na listu, 20. 12. 1926). Drama je bila popravljena sicer sprejeta v repertoar pod *Dva bregova*, a 28. marca 1927 mu je pisal Šest: »Svetoval bi Vam, da izpremenite naslov drame, ali ‚repustite nam to redakcijo. To pa zato, ker se je letos že igral Hilbetov ‚Drugi breg‘ — in to bi znalo motiti.« Župančič je dal drami naslov *Ne čez most*. Sprememba pa je bila samo trenutna; prva uprizoritev je imela prvotni naslov. Zdel se mu je najprimernejši, ker je vse dodobra pretehtal, kajti misel na *Dva bregova* se mu je rodila že 1923. leta spomladi, ko je bil na neki komisiji v Laškem. Na sprehodu mu je 96 let stara teta Marija Pirkmajerjeva pripovedovala: »Spominjam se še, tega je že dolgo, čudnega plesa. Prirejali so ga berači in ob blizu in daleč prihajali nanj.« Pokazala mi je kraj, kjer se je ples vršil, prostor so si berači okrasili s cunjami. To je bila osnova. V delu se čuti vpliv Ibsna in Beraške opere, misel na Gorkega pa je Leskovec v pismu Koblarju zavrnil: »Kar pišeta Jutro in Slovenski Narod o Gorke, je bosa. Gorkega sem izmed ruskih najmanj čital.« (Mbr., 12. 11. 1928.)

V drami je Leskovec razdelil ljudi na dva bregova. Na enem živijo berači in potepuhi, na drugem vsi ostali. Beraški breg usmerja in vodi Macafur po svojih postavah. Najmočnejša med njimi je, da je človeku usoda začrtala življenjsko pot, zato naj si je ne skuša spremeniti. Ta misel močno zazveni, se ob novi želji, spremeniti si življenje, tare, dokler se ne izkaže, da vanjo ne veruje niti tisti, ki jo oznanja. Idejno drama ni enotna, prav tako ne stilno, ker je Leskovec ekspresionist prehajal v realista in je ta prehod povzročil v njem nasprotja, ki se v razvojni fazi močno čutijo. Osebe so realne, skrivnostne in papirnate. Papirnati lik je Krištof, ki živi zaradi teze, skrivnostna oseba je Macafur, jasna in živa lika pa sta Rona in Flore. Oba družita želja po drugem bregu, oba sta preračunljiva. Rona, ker se oklene Krištofa, ki ga ne ljubi, a je z drugega brega, kamor hoče tudi ona, in Flore, ki svojo željo po drugačnem življenju zataji, ker ve, da se bo samo tako lahko maščeval Roni za nezvestobo.

Izraz v drami ni enoten. Močni kontrasti se čutijo med primitivnimi verzi in v podobe zavitim pripovedovanjem. Ta dvojnost v delu, ekspresionizem in realizem sta med seboj tako povezana, da eno brez drugega ne more razvozljati drame. Zato so bila tudi mnenja o njej ves čas deljena.

Prva Leskovčeva samostojna knjiga *Dva bregova* je izšla leta 1928 v zbirki gledaliških iger »Oder«

Trikrat je bila uprizorjena v Ljubljani in trikrat so se kritiki razdelili na dvojce. Tudi scena drame ni bila enotna. Realizem na ljubljanskem odru je nasprotje ekspresionistične scene mariborskega gledališča. Pregarc piše: »Vse bo več ali manj v temnosivem, skoraj umazanem tonu, posebno tisti del pod mostom, nad mostom modro in svetlovijoličasto, luč bo motna, oranžna. Kakor vidite, polagam veliko važnost na luč in na svetlobne efekte. Most sem obdržal v vseh treh dejanjih, in sicer zato, ker se mi zdi najvažnejše, da prideta dva bregova do vidne veljave...« (pismo Leskovcu, 31. januarja 1928). Gledališče mladih se je 1941 odločilo za nadrealistično tolmačenje. Scagnetti je prostor razdelil na dvojce, tako da je ozadje simbolično pojasnjevalo idejno vsebino igre, medtem ko je bil prednji del prizorišče dogajanja. Idejno nasprotje dveh bregov je označevalo na levi dvojce bergelj, pod katerima je stal v rdeče sukno zavit podstavek s soho — simbol beraškega kraljestva in njegovega kralja, na drugi strani pa je skupina nebotičnikov predstavljala nasprotni pol.

Ekspresionizem se mi oziral na vzročni in zakoniti razvoj, zato je postala njegova dramatika nejasna in s tem nerazumljiva. Živ primer tega so Leskovčeva dela in ideje v njih kot n. pr. razdelitev ljudi na dva bregova, med katerima je nepremostljiv prepad. Vendar je Leskovec s to dramo postal popularen. Vsa večja jugoslovanska gledališča so prejela po en izvod; Pregarc jo je prevedel v srbohrvaščino; 1928 je romala v Berlin. Leskovec jo je hotel še popraviti, a prehitela ga je smrt.

V to obdobje Leskovčevega ustvarjanja spada tudi osnutek avtobiografije iz vojnih let *Duše v vicah* (*Smodnik in srce*). V načrtu je imel 15 sličic, izdelal jih je samo pet. Objavljene niso bile nikoli. Na list si je napisal: »Uredništvu Slovenca: Pripravljeno imam serijo neposrednih vtisov iz vojne in bi pošiljal tedensko po eno...« Medtem je 12. februarja 1927 v Mariborskem klopotcu objavil potopis *Od Gradca do Centrala*. Podpisal se je Leston, psevdonim, ki ga je uporabljal že v »Savici«. Naslednje leto sta v Slovenskem gospodarju izšli še črtici *Vstal je* in *K nam pride*.

Zadnja Leskovčeva dokončana drama ima končni naslov *Vera in nevera*. Uprizorjena je bila v dveh sezonah: 1941 so jo igrali na Ljudskem odru, 1944 v Drami.

V njej je obravnaval problem, ki često igra odločilno vlogo v življenju. Pokazal je, kako daleč je lahko splošno mnenje ljudi od resnice. Če pride resnica o pravem času, je dobro, če ne, potem videz preusmerja ljudem življenje. Prvo zmaga v Leskovčevi drami, tako da so na koncu razvrščeni ljudje po svoji etični vrednosti. Velika skala se je skotalila v dolino in pustošila svet. Pred kapelico pa se je ustavila. Tisti, ki verujejo vanj, govore o čudežu; to ponavljajo tudi oni, ki jim je vera samo krinka za njihove sebične načrte. Lavdon ni veren, a pošten, zato se zoperstavi: Svet pred kapelico ni več nagnjen, zato je skala obstala. Za Lavdonom kažejo ljudje, da je pogan in verujejo Dagarinki, ker ne vidijo njegovega srca in ne njenih sebičnih načrtov, ker pod poštenim videzom skriva svojo preteklost. Nekoč je Lavdona pognala v svet, pustila njunega sina Dizmo, da je odšel, uničila Maridinega očeta in še ji ni dovolj. Lavdon se ni maščeval. Skrbel je za Marido, sprejel je pod streho svojega nezakonskega sina, ko ga še ni spoznal in je vedel le, da je prišel iz ječe, ker je moril. A resnica je prišla ob pravem času. Dizma je bil obsojen po krivem. Ni se mu treba več skrivati

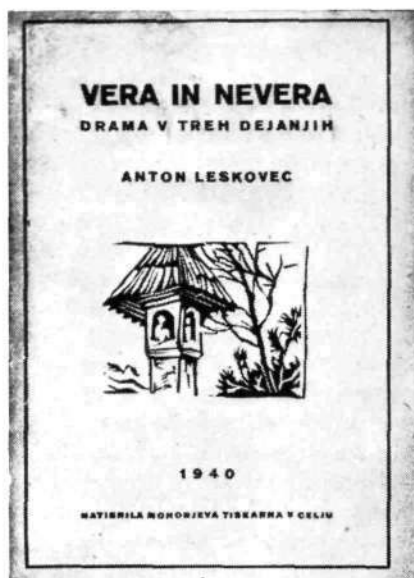
pod tujim imenom in Marida ga čaka. Lavdon zmaguje in Dagarinka je razgaljena.

V drami, ki je sicer bliže realizmu kot nekatere druge, je kljub temu močan delež ekspresionizma. Nejasnost pa povzroča preveč zgodb, ki se prepletajo, se tarejo druga ob drugo in se med seboj hromijo. Ob njih postane osrednji konflikt medel. Med osebami je izklesan lik Lavdon, ki s svojim razumom obvladuje vas, zato se lahko postavi sam proti vsem in upa, da jim bo odprl oči. Dagarinka je nasproten značaj, sebičen in slep v svoji preračunljivosti. Tudi ostale osebe so jasne, razen Dizme, ki je do konca skrivnosten. Liričnost v jeziku, ki jo opazamo v prejšnjih dramah, je tu izginila. Dialogi so skopi in odsekani.

Tudi za to dramo je nastalo več zasnutkov. Dne 25. maja 1927 je napisal: »Prva zasnova drame, ki naj obdela pravice mojega naroda. Dejanje se vrši v mali slovenski vasi, kjer gospodarijo trije, štirje po moči zaporedni gospodarji. Najmlajši — klen, zdrav gorjanec pa izobražen, nad vse ljubi svobodo — nepokvarjene nature. Boj tega najšibkejšega za obstoj. 1. Boj proti nasilnosti, 2. Boj proti pisanim postavam, 3. Boj proti oslabeledosti nature.« Po prvotnem osnutku naj bi bila drama nadaljevanje *Dveh bregov*. V drugem zasnutku, ki ga je začel pisati 17. septembra 1928, pa je prvotno misel opustil. Osebe se do konca niso več izpremenile, le prizori. Tudi vsebina prvega dejanja je enaka objavi. Drugo dejanje je začel pisati 5. oktobra, a napisal le štiri prizore. Mesec dni po drugem zasnutku je ponovno napisal prvo dejanje drame, ki ga ni več spremenil.

V novembru in decembru je nastalo drugo dejanje v dveh zasnutkih. Med njima in objavljeno dramo skoraj ni razlike: celi prizori se ponavljajo, le vrstni red je spremenil. V januarju in februarju 1929 je dokončno izdelal drugo in napisal tretje dejanje. V tej obliki je drama izšla 1939 v Mladiki. Značilno je, da je tudi tu nekaj časa kolebal med naslovi. V notes je zapisal *Levljenja*, *Ena hiša*, v prvem zasnutku pa jih je nanizal celo vrsto: *Anarhist*, *Pravica vas bo osvobodila*, *Anarhist in njegov zet* in nazadnje *Vera in nevera*, kar je obveljalo.

Leta 1929 je Prosvetna zveza razpisala nagrado za najboljšo ljudsko igro. Leskovec je poslal *Vero in nevero*. F. Koblar piše, »... da je bila izmed vseh petnajstih iger še najboljše kvalificirana, vendar je tako malo še izdelana, da je ni bilo mogoče akceptirati. Nagrada je razpisana še za eno leto in takrat bo prav gotovo prodrla, kaj boljšega ne bo nihče napisal izmed tistih, ki bodo mogoče konkurirali...« (pismo Leskovcu, 15. 7. 1929). Leskovec je imel namen dramo predelati, pa ga je prehitela smrt, zato tudi naslednje leto ni dobil nagrade.

Naslovna stran deset let po smrti izišle Leskovčeve knjige

V aprilu 1929 je Leskovec napisal v treh variantah zgodbo za dramo *Močeradi*. Osnovna zgodba je prijateljstvo med športnikom in umetnikom, ki pa sta si tekmeča v ljubezni. Poleg naslova *Močeradi* je izbiral še med petimi drugimi: *Dva svetova*, *Otroci sveta*, *Obletnica*, *Teater* in *Z resnico na dan*. Drame ni nadaljeval, prehitela ga je smrt.

Anton Leskovec — človek in umetnik

Podoba človeka in podoba umetnika sta med seboj trdno zvezani. Intimne črte v življenju odstirajo skrivnosti v delu.

Fotografije poslednjih let nam kažejo Leskovčevo zunanjo podobo, ki je tako drugačna od slike njegove notranjosti. Drobna postava, bled, podolgovat obraz z modrimi očmi nam dajejo vtis mirnega in urejenega človeka. Ničesar ni na njem, kar bi na videz vzbujalo pozornost, kar bi nas v trenutku osvojilo, da bi nam podoba ostala živa. In vsa ta mirnost in urejenost je samo videz, ki skriva v sebi vrsto nasprotij.

Vse življenje, od zgodnjih let, ko je ostal brez staršev, se je boril za svoj obstoj, a do konca ni izgubil vere v bodočnost. Tudi v vojni ne, ki mu je za nekaj časa prekrizala načrte. Vsa temna čustva človekove notranjosti je razgalila pred njim, vcepljala v ljudi sovražstvo, jih razdeljevala na tabore, a v Leskovcu budila usmiljenje. Ni znal sovražiti, ni znal z besedami bičati ljudi, ker je bil samo do sebe resnično strog. Samo tu ni poznal usmiljenja. Vedno si je prizadeval, da bi se izpopolnil, vedno je v poklicu tehtal med tem, kar je storil in tem, kar bi lahko še storil, čeprav mu ga je izbrala nujnost in ne nagnjenje. Njegov odnos do ljudi je bil prijeten, znal se je vživeti v različne značaje, rad je poslušal, svetoval, le o sebi je govoril malo, kot da bi se bal nadlegovati ljudi s svojimi težavami. Do domačih je bil pozoren, zaupljiv, vendar o svojih pisateljskih načrtih ni govoril.

Šele zadnja tri leta se je pokazal v javnosti, ker je vedno mislil, da so njegova dela vse premalo dognana in izdelana. Vedno se je bal poraza, ki bi ga težko prenesel, ker je slišal v sebi glas, ki mu je veleval pisati. Če je doživel uspeh, je ostal skromen, ni silil v ospredje, le tiho je delal. Leskovec ni z lahkoto ustvarjal. To nam kažejo številni zasnutki, ki jih je predeloval ali popolnoma zavrgel. In tudi tista dela, ki jih je že izdal, je še nameraval popraviti. Močno je nanj vplival ekspresionizem, ki se ga ni otrešel niti takrat, ko se je že oklepel realizma. Morda je bilo to zanj tragično, ker so tako dela često trpela zaradi nejasnosti in sta realna in nerealna zgodba izpodirivali druga drugo.

Ideja vodi njegova dela in njej žrtvuje zgodbo, neizdelane like, jasnost dogodkov, ki jih potiska v ozadje in samo z besedo oznanja: »Velika voda, globoka in široka, teče po vsem svetu in ga reže na dva bregova.« In mostu med njima ni. Bregova se bosta zblížala, a le zato, da bo potem še bolj vidna velika voda, globoka in široka, ki ju loči na dvoje. Kajti dobro in zlo ne poznata združitve... In Leskovčevi junaki so na teh dveh bregovih, da živijo, da trpijo, da ljubijo, da sovražijo, prav tako kot resnični ljudje. Skrivoma pa hrepene po drugem bregu, da bi ga premostili in da bi jih usoda ne vrgla nazaj.

Leskovčeve drame se odigrajo v nekaj dneh. Število oseb se od začetnih del proti koncu krči. Iz enega dela jih je prenašal v drugo in jih spreminjal, prav tako kot naslove. Imena oseb so izmišljena ali pa so vzeta iz njegovega rojstnega kraja in okolice: Lavdon je domače ime pri hiši Leskovčevega starega očeta v Puštalu, od tam so doma tudi Dagarini. V Škofji Loki živijo Jenki, Kalani, Osojniki, Turni, Maride in celo berač Macafur. Blizu Reteč je živela Komposarica z nezakonsko hčerjo. Iz Kokre so doma Polajnarji. Plevnar je imel gostilno v Plevni, Ručigaj pa v Kranju.

Tudi jezik se spreminja. Iz negotovega, gostoljubnega izražanja preko meje med prozo in poezijo prehaja v dvojnost, kjer se preprost izraz meša z visokim literarnim slogom, nato naenkrat skrajna redkobesednost, kjer ni nobena beseda odveč.

Prezgodaj je umrl Leskovec — dramatik, zato diha iz njegovih del samo slutnja prihodnosti, ki nam bo ostala za vedno skrivnost.

Viri in literatura

Leskovčeva objavljena dela v knjigah, časopisih in časnikih. — Sproti navedena literatura o Leskovcu v časopisih in časnikih. — Leskovčeva literarna zapuščina z osnutki in rokopisi objavljenih in neobjavljenih del, s pisateljevo korespondenco in njegovimi pismi ženi (hrani žena Mira Leskovec, Maribor). — Leskovčeva pisma Francetu Koblarju (hrani prejemnik). — Podatki in izjave žene Mire Leskovec, brata Janeza Leskovca (Golnik), hčerke Tajde Marolt, Franceta Koblarja, Frana Albrehta, Pavla Golie in Melhiorja Rismala (vsi v Ljubljani).

Résumé

LA VIE ET L'OEUVRE DRAMATIQUE DE ANTON LESKOVEC

Anton Leskovec (* 1891 à Škofja Loka, † 1950 à Ljubljana) naquit dans la famille d'un artisan et petit commerçant. Ses études secondaires accomplies, il commença des études de droit qui le menèrent à Vienne et à Prague, mais il dut quitter l'université en 1914 pour aller se battre d'abord sur le front serbe, puis sur celui italien. En 1917 il fut fait prisonnier et combattit plus tard sur le front de Salonique 1918. Après la guerre, il termina ses études (1920) et devint fonctionnaire de l'Administration des finances.

Ses premiers essais littéraires datent de ses années d'études. Au cours des années de guerre, il continua à se préparer pour sa tâche d'écrivain, mais il abandonna la prose narrative pour le genre dramatique. Dans les années 20, il attira l'attention du public par son talent très original. Ses œuvres les plus réussies sont des drames expressionnistes qui traitent des problèmes sociaux, éthiques et intimes: Jurič Plevnar (1927), Dva bregova (Deux rives, 1927), Kraljična Haris (La Princesse Haris, 1928). Plusieurs ébauches et ouvrages sont restés inédits, dont deux drames, Vera in nevera (Foi et incroyance, 1959) et Sovodenj (Le Confluent). Il écrivait aussi des feuillets littéraires.

L'auteur étudie en détail la vie et l'évolution littéraire de Leskovec. Elle raconte la genèse de ses œuvres et en donne une analyse approfondie. En conclusion, elle trace un portrait synthétique de l'homme et de l'écrivain qui, mort trop jeune, n'a pas pu donner toute la mesure de son talent.